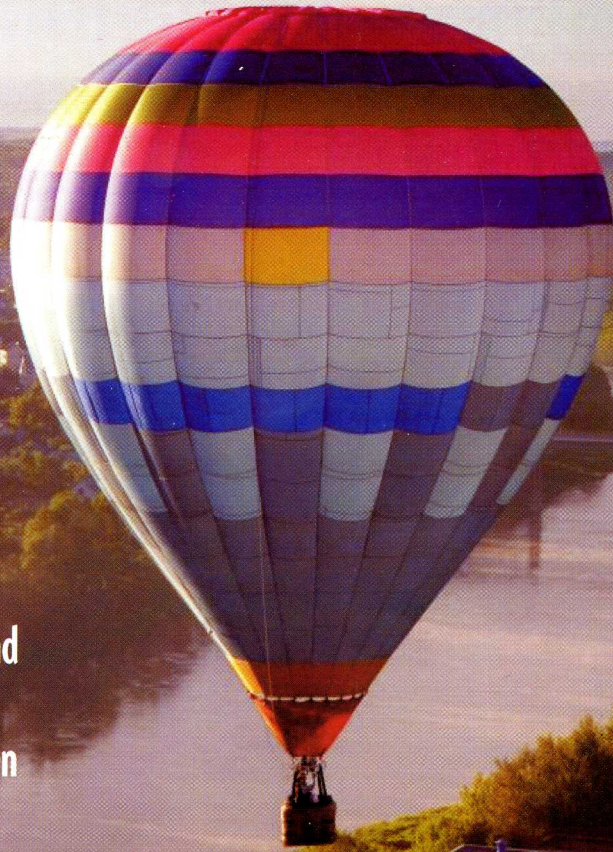

EUROPE

INTEGRATION EDUCATION CULTURE

my little

Land with the bison in background

Lithuanian kitchen

Gothic and Byzantinism in the Great Lithuanian Principedom
of 16th century

Artificial division of Eastern Borderlands

Polish organization in Kaliningrad Oblast

Пра праект 114

Аб'яднанне Таварыства Amicus 115

ГОТЫКА І ВІЗАНТЫНІЗМ

у Вялікім Княстве Літоўскім у XVI ст.

- Праф. Юзэф Марошэк 117

Тоеснасць на культурным памежжы

- Докт. Дарота Місеюк 122

Паланійныя арганізацыі

ў Калінінградскай вобласці

- Марыя Лаўрыновіч 124

"Краіна з зубрам на фоне"

- Кшыштаф Вольфрам 127

Такары – штучны падзел усходніх Крэсаў рубежа

- Анна Межыньска 130

Дождж з неба

- Януш і Войцех Каранкевічы 133

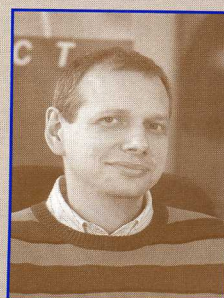
Засяленне мястэчак Сувальшчыны

- Томаш Нарушэвіч 135

Ккулінарыя

- Андрэй Федарук 138

ДАРАГІЯ ЧЫТАЧЫ

Культурная, нацыянальная ці рэлігійная разнароднасць у апошнія часы сталася тэмай, якая перажывае сваё адраджэнне. Уступленне Польшчы і Літвы ў Еўрасаюз ізноў запачаткавала дыскусію пра супольную гісторыю нацыяў і нашага супольнага памежжа.

У нашым выданні, якога першы нумар трымаеце ў руках, змешчаныя аднолькава як гістарычна-навуковыя тэксты, якія сведчаць аб нашай супольнай мінуўшчыне, так і артыкулы, у якіх абмяркоўваюцца справы меншасцей у Польшчы, Літве і Калінінградскай вобласці. Супольная вандроўка па Крэсах увядзе нас у свет прыроды і рэгіянальнай кухні. Адначасова пакажа змены, якія прайшлі ў палітычным фарміраванні зямель даўняга Вялікага Княства Літоўскага.

Жадаю вам прыемнага і карыснага чытання.

*Старшыня Таварыства Amicus
Пётр Сабалеўскі*

Рэдакцыйная рада:

Паўліна Вольфрам
Яраслаў Марэк Хадыніцкі
Адам Казлоўскі
Пётр Сабалеўскі

Выдаўца:

Аб'яднанне „Таварыства Amicus“
15-427 Беласток
вул. Ліпова 14
тэл./факс: 0048 85 653 77 53
www.towarzystwoamicus.pl
e-mail: eurobialystok@bia.pl
Выдавецкі Дом „Бэнковскі“
15-281 Беласток
вул. Легіёнова 28
тэл.: 0048/85 745 52 45
факс: 0048/85 674 30 22

ГОТЫКА І ВІЗАНТЫНІЗМ у Вялікім Княстве Літоўскім у XVI ст.

Вялікае Княства Літоўскае гэта дзяржава, у межах якой да 1569 г. знаходзілася выдатная частка тэрыторыі, якая з'яўляецца прадметам нашай зацікаўленасці. Толькі параўнальна невялікая частка знаходзілася ў межах дзяржавы Тэўтонскага ордэна (з 1525 г. – Княжацкай Прусіі).

Жылі тут пераважна папярэднікі сённяшніх беларусаў і украінцаў. Літвіны знаходзіліся ў меншасці, пасяліліся ў раёне Аўкштоты (вакол Вільні) і Жамойці (больш на поўначы). Гэты падзел падкрэсліваў рэлігійны дуалізм-з XIV ст. аж па сённяшні дзень асноўным культурным паказчыкам гэтых зямель было суіснаванне дзвюх хрысціянскіх традыцыяў і абраднасцей.

Звяртаюць увагу захаваныя тут помнікі сакральнай архітэктуры XVI ст.: касцёлы і цэрквы Вільні, Каўнаса, Навагрудка, Супрасля, Сынковіч, Малога Мажэйкава, Сапязышак і Кодня, дзе – апрача дамінуючых гатычных матываў - з'явіліся візантыйскія. Захапленне выклікаюць – касцёл святой Анны ў Вільні і Дом Пэркуна ў Каўнасе, выразныя прыклады гэтага архітэктанічнага сімбіёзу. Узнікае затым пытанне пра ўзаемаадносіны абодвух стыляў, іх гістарычнае абумоўленне. Менавіта таму неабходным з'яўляецца паглыбленне ў гісторыю рэлігіі на гэтай тэрыторыі.

Хрышчэнне за трон Польшчы

14 жніўня 1385 г. у Крэве вялікі князь літоўскі Ягайла заключае з польскім пасольствам персанальную унію. Палякі

ахвяравалі яму трон і руку каралеўны Ядвігі. Ягайла ўзамен абавязаўся з цэлай Літвой прыняць хрышчэнне паводле лацінскага абраду. Абяцаў таксама далучыць Літву да Польшчы. У 1386 г. адправіўся ў Польшчу, а ў напрамку Літвы паехала польскае пасольства. Сустрэліся ў Ваўкавыску, там пацвердзілі крэўскае пагадненне.

15 лютага 1386 г. у Кракаве адбылося хрышчэнне Ягайлы і пару блізкіх яму асоб. Тры дні пазней у Вавельскай Кафедры адбыўся шлюб Уладзіслава Ягайлы з Ядвігай, а 4 сакавіка Ягайла быў каранаваны на караля. У студзені 1387 г. каралеўна Ядвіга адправілася на Чырвоную Русь. У першы дзень вялікага посту склікаў Ягайла ўсіх літвіноў у Вільню – утаворваў іх да прыняцця хрышчэння.

Па чарзе адбылося знішчэнне язычніцкіх месц культу, быў пагашаны святы агонь, высечаныя святыя гаі, забітыя змеі і вужакі. Багатыя і іх сем'і прыймалі хрышчэнне індывідуальна, а люд сумесна.

Перад валадарамі Літоўскага Княства стаяла складаная праблема уніфікацыі касцёльных спраў; гэта было неабходнай умовай адзінства дзяржавы. Да дзясятлення мэта вялі дзве дарогі: місіі сярод праваслаўных або касцёльная унія. Вынікам таго быў між інш. праект касцёльнай уніі аўтарства Рыгора Цамбляка, рускага мітрапаліта (1415-1420). Аднак папа рымскі палічыў справу няспелай, а Вітаўт, князь літоўскі і Ягайла атрымалі ўказанне далейшай працы для уніі. Справа не была вырашана (...)

Другое хрышчэнне абразай першага

Узнікла праблема паўторнага хрышчэння жыхароў ВКЛ. Калі Ягайла прыняў хрышчэнне разам са сваім найбліжэйшым акружэннем, частка ягоных братаў не рашылася паўторна прыняць гэтае таінства. Яны ўжо раней былі ахрышчаныя ў грэцкім абрадзе.

Ягайла таксама быў супраць паўторнага хрышчэння. Такое ж становішча прыняў і Вітаўт. Абодва валадары ў лісце з 25 жніўня 1417 г., адрасаваным да сабора ў Канстанцыі (паклікаліся на тэолагаў) сцвярджалі сапраўднасць хрышчэння праваслаўных. На іхнюю думку паўторнае хрышчэнне было б абразай раней прынятага таінства. Паўторнага хрышчэння не дапускалі таксама папскія булы, але не глядзячы на тое, польскі епіскапат трымаўся свайго становішча на конт неабходнасці паўторнага хрышчэння літвіноў. Нават насуперак асабістым поглядам Ягайлы ягоная апошняя жонка – Сонка павінна была паўторна прыняць хрышчэнне.

17 лютага 1387 г. кароль Уладзіслаў Ягайла надзяліў лацінскае епіскапства ў Вільні. 12 сакавіка 1388 г. папа рымскі загадаў познаньскаму епіскапу Дабрагосту як свайму паслу стварыць епархію і назначыць першым епіскапам Андрэя. Новая

Ілюстрацыя 1
Люблін. Двухпавярховая
замкавая капліца св.
Тройцы з XIV/XVI ст.
Рыс. Н. Орды. Літаграфія
А. Місеровіча, 1873-1883
гг.

епархія ахапіла сваімі межамі цэлае Вялікае Княства Літоўскае (апрача зямель, якія былі ва ўладанні раней пакліканых епархіяў: уладзімерскай, камянецкай і пазнейшай кіеўскай). Віленская епархія ад самога пачатку мела статус асобнай і непасрэдна залежнай ад Ватыкана, які тады быў незалежны ад канкуруючых паміж сабою рыжскага і гнезьненскага мітрапалітаў.

Мітрапаліцкая незалежнасць віленскай епархіі, а таксама праграмны сепаратызм князя Вітаўта спарадзілі план стварэння мітраполіі ў Вільні для епар-

хіяў у Вялікім Княстве Літоўскім. 23 кастрычніка 1417 г. Вітаўт надзяліў жамойцкае епіскапства і катэдру ў Меніках. 24 кастрычніка 1417 г. папскія паслы афіцыйна паклікалі епархію, непасрэдна падпарадкаваную Ватыкану. Віленская мітраполія так і не была паклікана.

Кароль дзвюх нацыяў і дзвюх рэлігіяў

Люблін быў вельмі важным асяродкам, які знаходзіўся на мяжы дзяржаў, злучаных палітычнай уніяй; кіраваў імі Ягайла. З 1386 г. тут праходзілі з'езды літоўскіх і польскіх паноў.

У 1412 г. у тым жа горадзе ў падзяццы за грунвальдскую перамогу кароль пабудаваў святыню – касцёл Прасвятой Дзевы Марыі. 10 жніўня 1418 г. было завершана аздабленне інтэр'ера замкавага касцёла св. Тройцы. Працы былі распачатыя ў 1415 г. Узнікненне жывапіснай праграмы супала ў часе з рэалізацыяй касцельнай уніі – стварэннем 15 лістапада 1415 г. грэчаскай літоўскай мітраполіі (асобнай ад маскоўскай), пакліканнем на пасаду мітрапаліта Цамбляка і яго пасланнем на сабор у Канстанцыю.

Люблінскі касцёл св. Тройцы гэта выключны помнік па свайму значэнню і архітэктанічнай праграме. Звяртае ўвагу яго двухгарызантальнасць. Ніжні паверх існаваў ужо ў 1326 г. – пакінулі яго рымакатолікам. Перад 1409 г. быў надбудаваны верхні паверх у візантыйскім стылю. Цэласнасю гэта важны уніяцкі помнік. Візантыйскі іканаграфічны канон намаляваных там фрэсак, поўнасцю згодных з царкоўнай традыцыяй, быў дапоўнены ў двух месцах фундатарскім матывам – вельмі істотным для структуры святыні шматколерным скляпеннем і ўнутры вежы, засланяючай уваход на галёрку, у якой падчас набажэнства сядзеў кароль.

На бочкавай паверхні была размешчана Малітва фундатара. Цэнтральную частку сцэны займае Божая Маці з Хрыс-

том, якая сядзіць на троне. Перад імі стаіць на каленях з рукамі складзенымі да малітвы Уладзіслаў Ягайла. Пратэжыруе яго двух святых праваслаўнай царквы – св.св. Мікалай і Канстанцін Вялікі. Каралю суправаджаюць два іншыя персанажы, пазбаўленыя німбаў, сімвалічнае ўвасабленне двух народаў: польскага і літоўска-рускага.

Ян Длугаш сцвярджаў, што Ягайла аддаваў перавагу мастацтву ўсходняму над заходнім – загадаў упрыгожыць грэцкім спосабам (*more graecorum*) спальню на Вавелі, а таксама некалькі самых важных каталіцкіх святыняў у Польшчы: гнезьненскую і вавельскую катэдры, сандомерскую і вісліцкую калегіаты, а таксама бенедыктынскае свяцілішча на Св. Крыжы.

Спрэчка пра бернардынкі і Галену Іванаяну

Праграму касцельнай уніі пасля Ягайлы, Вітаўта і Казіміра Ягелончыка прадаўжаў Аляксандр Ягелончык, які спрабаваў злучыць праваслаўную царкву з каталіцкім касцёлам. 15 лютага адбыўся шлюб Аляксандра і Галены, які меў сімвалічнае значэнне. Манархі спалучалі два веравызнанні і дзве літургіі, можна сказаць, што гэта меў быць найважнейшы элемент касцельнай уніі, якой галоўным пратэктарам з'яўляўся сам уладар.

30 траўня 1498 г. новым мітрапалітам цэлай Русі стаў Іосіф Булгарыновіч, які да гэтай пары быў смаленскім епіскапам. Хацеў аднавіць фларэнцкую унію. У маскоўскім летапісе чытаем, што пасаду мітрапаліта абяцалі Іосіфу за пераварочванне Галены ў каталіцызм і што ён супрацоўнічаў з лацінскім віленскім епіскапам Вайцехам Табарам і бернардынамі.

Да дзейнасці на рэч уніі далучыліся віленскія бернардынкі. Не займаўся ёю сам уладар Аляксандр Ягелончык, але дочкі літоўскіх паноў: Анна Радзівілаўна, сястра літоўскага падкаморнага, а таксама Даро-

Ілюстрацыя 2. Люблін. Інтэр'ер другога паверха замкавай капліцы з паліхроміяй з пач. XV ст.

Люблін. Двухпаверховая замкавая капліца св. Тройцы. Другі паверх з візантыйскім насценным жывапісам з часоў караля – у адказ Уладзіслава Ягайлы, доказ экумэнічнай дзейнасці гэтага ўладара. Ніжні паверх, з не захаваным з даўніх часоў інтэр'ерам, быў прызначаны для ласінскага абраду і, верагодна, меў лацінскі мастацкі дэкор

Fot. KOBiDZ Lublin.

та Аляхновіч, які пасяліліся ў віленскім Зарэччы ў двух дамах за ракою Віленкай насупраць касцёла бернардынаў.

Найбольш пажаданай тагачаснай асобай у каталіцкім касцёле была жонка манарха – Галена Іванаўна. Вядома, што гэты факт падбухторыў Маскву да вайны. Зрэшты, Галена напэўна давярала бернардынам і любіла іх, бо менавіта ім аддала на захаванне свае каштоўнасці. Ігумен Ян з Камарова перадаў іх каралю Жыгімунту I.

3 траўня 1500 г. пачалася вайна з Масквой. Іван III зрабіў выгляд, што быццам бы яна пачалася ў абарону веры. 14 ліпеня ў вялікім баі над Вядрошай былі пераможаныя войскі ВКЛ. Толькі пасля паражэння Аляксандару даручылі аб'ядленне вайны.

Паслушэнства перад папай

Не гледзячы на тое 20 жніўня 1500 г. мітрапаліт Іосіф Булгарыновіч падпісаў акт паслушэнства перад папай вернікаў грэчаскага абрада ў Вялікім Княстве Літоўскім разам з сімвалам каталіцкай веры паводле дэкрэта фларэнцкага сабора.

Свае лісты ў гэтай жа справе адправілі папу епіскап віленскі Вайцех Табар і Аляксандр Ягелончык. Эразм Цёлак, пасол у Рым ад вялікага князя, у гэтай справе быў адпраўлены ў Ватыкан. Па ініцыятыве епіскапа Табара майстар Ян Сакран, кракаўскі тэолаг у творы *Flucidarius errorum ritus Ruthenici* аб'ясняў памылкі артадоксальнай веры. Працу Сакрана завёз ад імені епіскапа менавіта Цёлак. 31 сакавіка

1501 г. сказаў у Рыме прамову лаяльнасці да папы Аляксандра VI.

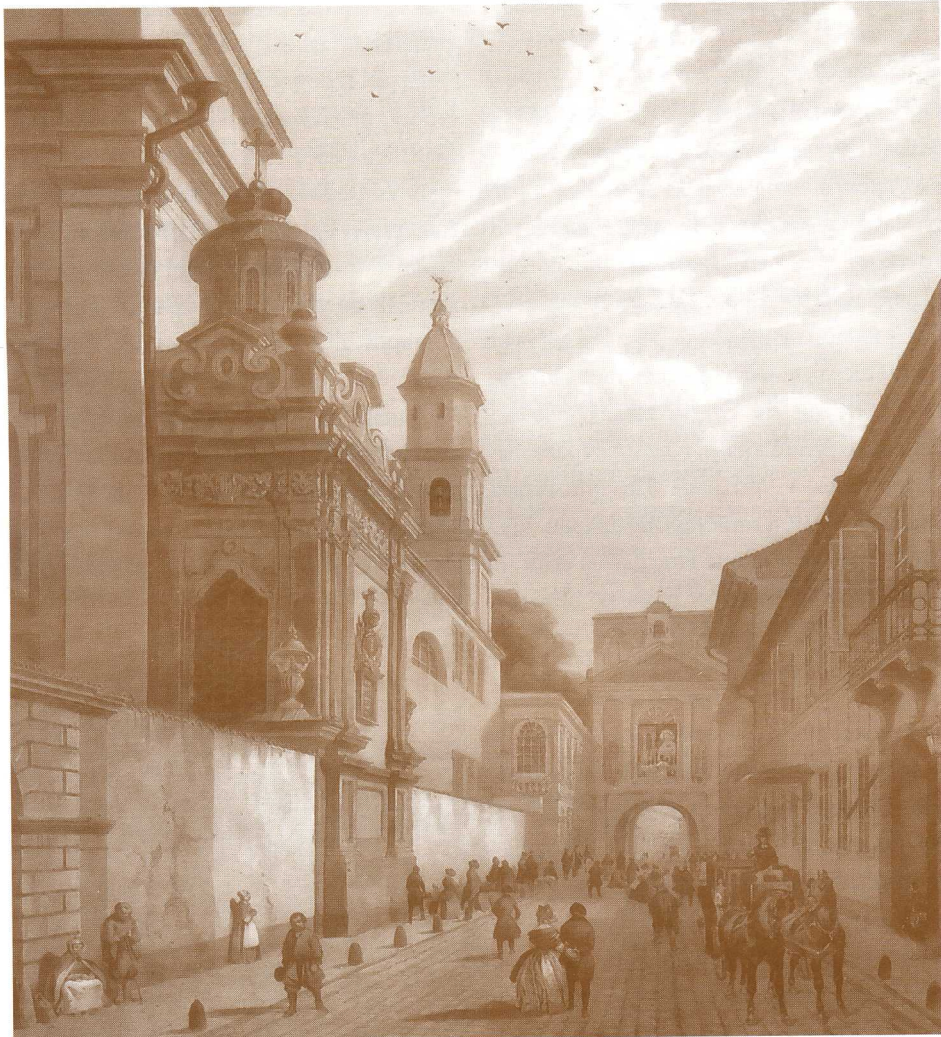
Разгром войск ВКЛ над Вядрошай расстроіў тагачасныя планы касцёльнай уніі. 23 жніўня 1501 г. Аляксандр VI падпісаў булу *Altitudo divini consilii*, адрасаваную віленскаму епіскапу Вайцеху Табару. Була была кампрамісным рашэннем справы касцёльнай уніі – папа вырашыў прыняць жыхароў ВКЛ у рымакаталіцкі касцёл без паўторнага хрышчэння.(...)

Аднак да гэтай пары папа вельмі асцярожна ставіўся да праектаў уніі. Лічыў, што аб'яднанне касцёлаў неаднаразова было знішчана дзякуючы сатане. Паказваў на дагматычныя і іерархічныя цяжкасці. Апошнія заключаліся ў тым, што на пасаду мітрапаліта Русі Іосіф Булгарыновіч быў прызначаны ератыч-

Ілюстрацыя 6. Навагрудак. Царква св. Барыса і Глеба, пач. XVI ст. Вонкавыя сцены аздобленыя аркаднымі гатычнымі нішамі, усярэдзіне каштоўныя гатычныя скляпенні.

Ілюстрацыя 4. Вільня. Вострая Брама, у XVI ст. вяла ў рускую частку горада. Сюдоу у 1514 г. пасля пераможнай бітвы з маскалямі пад Оршай адбыўся трыумфальны уезд караля Жыгімонта I і гетмана Канстанціна Астроўскага. Адбылося тады пераадоленне недаверлівасці манарха да жыхароў Вялікага Княства Літоўскага. Віктар Адама і Luis Pierre Alphonse Vichebois, з "Альбома Віленскія Й. К. Вільчынскага", серыя I, Сшытак 1, 1846, хромалітаграфія.

ным канстанцінопальскім патрыярхам замест епіскапам Порта, Іаанам, кардыналам Св. Анёла.

Мітрапаліт Іосіф атрымаў бы адпушчэнне грахоў і пасведчанне пасады, калі б прыняў дэкрэт фларэнцкага сабора і ніякім чынам не адступіў ад каталіцкага веравызнання захоўваючы грэцкі абрад.

З лістоў, якія прыходзілі з Рыму, вынікае, што папа Аляксандр VI не лічыў яшчэ мітрапаліта Іосіфа ўключаным у адзінства з касцёлам. Патрабаваў, каб мітрапаліт Іосіф выканаў пэўныя ўмовы.

Задуманыя каралеўскім паслом і віленскім епіскапам, а таксама мітрапалі-

там справы ў Рыме прынеслі акрэсленыя вынікі. Аляксандр VI цешыўся, што жыхары ВКЛ, якія да гэтай пары прытрымваліся грэцкага абраду (віленская, кіеўская, луцкая, медніцкая епархіі) прынялі лацінскі абрад і адракліся ад сваіх грэчаскіх памылак. Загадаў таксама, паклікаючыся на рашэнні фларэнцкага сабора (які пацвярджаў сапраўднасць жрышчэння ў грэкаў і армян), спыніць паўторнае хрышчэнне. Даў мандат віленскаму епіскапу да прыняцця ўжо ахрышчаных (яму або за пасярэдніцтвам намеснікаў) і адначасова даў паўнамоцтва для падрыхтавання копій гэтай булы публічнаму натарысу

пад ягонай уласнай пячаткай ці другога епіскапа.

Большая талерантнасць – шырэйшыя ўплывы Рыму

Була *Altitudo divini consili* папы Аляксандра VI з 23 жніўня 1501 г. і кароткае пісьмо епіскапу Табару, а таксама пісьмо Аляксандру Ягелончыку аказалі вельмі істотнае значэнне – на маю думку – для зусім рэвалюцыйных перамен у структуры веравызнання ў ВКЛ. Доказам гэтага з’яўляецца незвычайна шырокае распаўсюджанне рымскага каталіцызму на тэрыторыі гэтай дзяржавы. Землеўласнікі, фундатары касцёлаў засноўвалі каталіцкія святыні, якія мелі б абслугоўваць жыхароў маёмасцей не гледзячы на тое, ці яны былі раней католікамі ці праваслаўнымі.

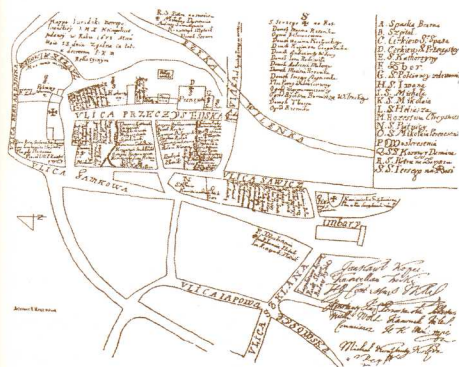
Адначасова наглядаецца досыць разнародная геаграфія гэтых з’яў. У вялікай ступені яна адлюстравалася ў епархічным падзеле ўсходняй царквы. Наколькі на поўначы на тэрыторыі, якая перш за ўсё належала мітрапаліцкай епархіі каталіцызм становіўся масавай з’явай, то на абшары ўладзімерскай епархіі павінна было быць інакш. Працэс каталіцызацыі праходзіў адначасова з працэсам паланізацыі.

Абшары, на якіх па сённяшні дзень жывуць у вялікіх зборышчах палякі гэта, напэўна, землі, на якіх было выканана рашэнне папы Аляксандра VI наконт пытання касцёльнай уніі. Прапанавана мною гіпотэза – з прычыны важнасці гэтай з’явы ў ВКЛ – патрабуе далейшых глыбокіх даследаванняў і вывучэння.

Новыя прыходы для супольных канфесій

Была распачатая пабудова парафіяльнай структуры, супольнай для дзвюх канфесій. У дакуменце касцёла ў Іказьні Браслаўскага павета папа Аляксандр VI 28 красавіка 1501 г. (па просьбе Івана Сапегі з

Ілюстрацыя 5. Вільня. План юрыдыкі уніяцкіх мітрапалітаў у Вільні, 1672 г. Паказвае размяшчэнне ў ёй 14 цэркваў, разбураных маскалямі ў 1655 г.

Akty izdavaemye Vilenskoju Archeografičeskoju Kommissieju, t. XX, Vilno 1893.

віленскай епархіі, сакратара рускага вялікага князя Аляксандра, які ўжо раней атрымаў дазвол заснавання там парафіяльнага касцёла св. Духа) дазволіў на адпраўленне рускімі ксяндзамі набажэнстваў паводле

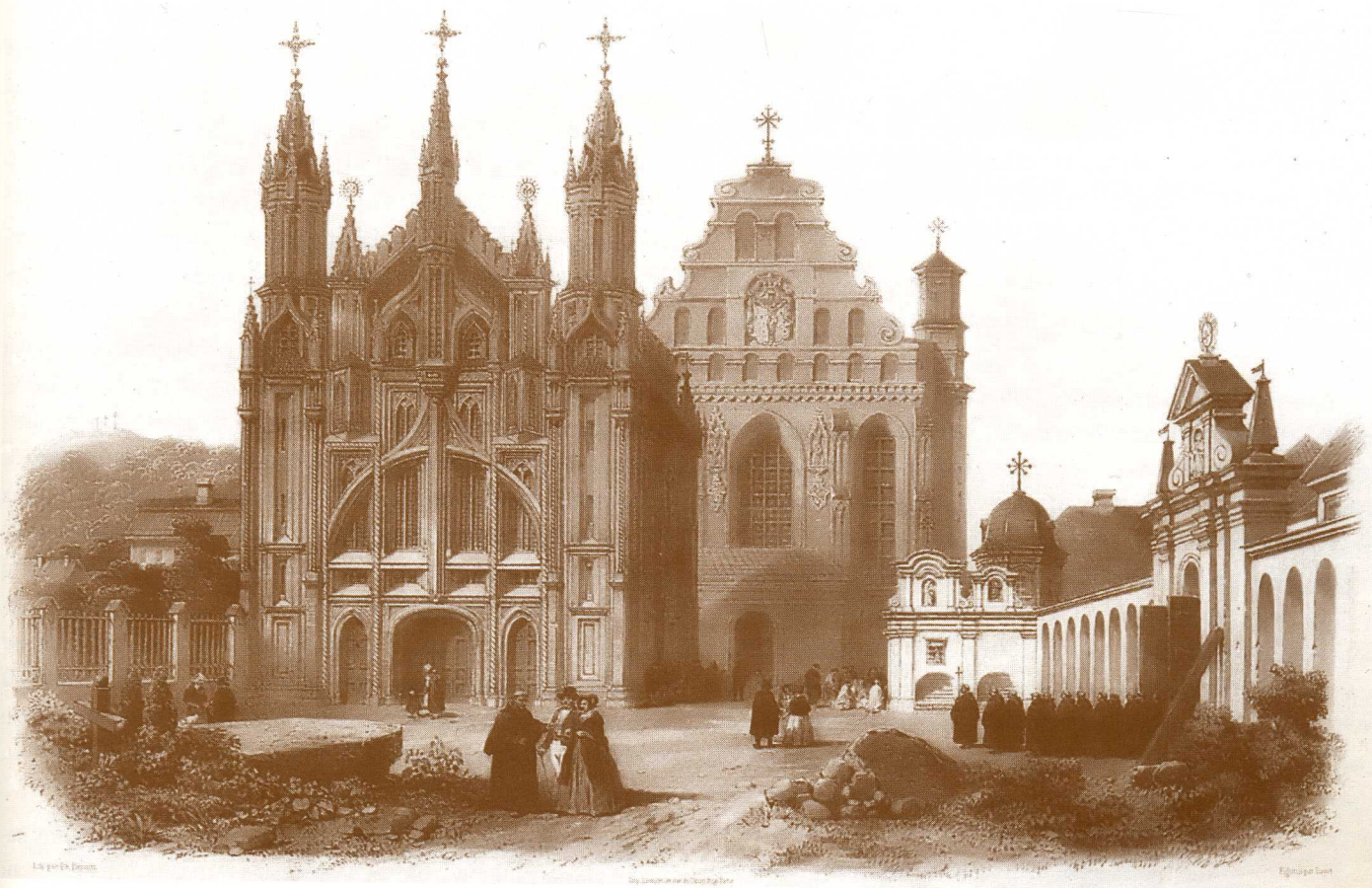
грэцкага абраду, сапраўднымі католікамі, якія застаюцца паслухмянымі ў адносінах да Рымскага касцёла.(...)

10 траўня 1501 г. папа ахвяраваў *breve dilecto Gregorio de Loszko Kyoviensi dioecesis*, які прыняў сапраўднае святло пазнання і адзінства св. Рымскага касцёла. Гэты рускі ксёндз з мітрапаліцкай епархіі, які не прыняў мірапамазання, пасвячаны Вассіянам схызматычным епіскапам уладзімерскім (1492-1512), без *literae dimissoridi* падчас вакансіі мітрапаліцкай сталіцы (1497-1498) атрымаў ад папы вызваленне ад усякіх цэнзур і няправільнасцей на атрыманне ўсіх свяшчэнняў ад якога-небудзь каталіцкага епіскапа.

Непасрэдную сувязь з планаванай уніяй мела таксама пабудова касцёла св. Анны ў Вільні ў суседстве касцёла і кляштара бернардынаў на мяжы рускага квартала сталіцы Літвы. 22 траўня 1501 г.

папа Аляксандр VI выдаў булу *etsi cuncte ecclesiae et loca*. Папа сцвярджаў, што ў гэтай капліцы асабліва любіць маліцца князь Аляксандр. Выразная архітэктура святыні, у якой у галоўным фасадзе матыў гатычнага скляпення сплятаецца з поўным скляпеннем (тыпічным для візантыйскай архітэктуры) мела з'яўляцца адлюстраваннем рэлігійнага спалучэння і прыцягачь на набажэнствы. Менавіта гэтае спалучэнне вырашыла аб незвычайных эстэтычных каштоўнасцях касцёла св. Анны. Сёння можам толькі дадумвацца (з-за недахопу гістарычных крыніц), што такое паходжанне меў іншы аб'ект з аднолькавым архітэктурным планам, з паловы XVI ст. сядзіба езуіцкай місіі ў Каўнасе (пазнейшы Дом Пэркуна).

Праф. Юзэф Марошэк
Працяг – у наступным нумары

Ілюстрацыя 3. Вільня. Касцёл св. Анны, гатычны з элементамі візантыйскага стылю з 1501 г., размешчаны ў суседстве брамы (з 1415 г.) да юрыдыкі Рускіх Мітрапалітаў. На фоне гатычны касцёл бернардынаў з 1469-1525 гг. На першым плане руіны разабранай званіцы касцёла св. Анны.

Юзэф Гіляры Главацкі, літаграфія. Музей Выяўленага Мастацтва Літвы.